

De prekenbundel als getuigenis - Standaardafrikaans in de vroeg twintigste eeuw

H.P. Grebe

Ana Deumert has convincingly argued that the internal history of Afrikaans had often been judged too simplistically. It is not likely that Standard Afrikaans was based on any single dialect. From the end of the nineteenth up to the early twentieth century Standard Afrikaans was deliberately constructed on the basis of a continuous spectrum of variation ranging from metropolitan Dutch and its marilectal and acrolectal varieties to the mesolects and basilects at the bottom of the variety continuum. Based on a collection of handwritten sermons in Afrikaans of my grandfather from between 1907 and 1940 I shall argue that Deumert's hypothesis of Standard Afrikaans being the result of a deliberate process of construction continuing until the early twentieth century is strongly supported.

1. Inleiding

De centrale stelling van Ana Deumert in haar studie over de standaardisering van het Afrikaans (2004) is dat taalverandering aan de Kaap niet heeft geleid tot een strak systeem van diglossie met aan de ene kant als *hoge variëteit* het Nederlands en zijn acrolectische variëteiten en aan de andere kant als *lage variëteit* het basilectische Kaaps-Hollands.¹ Volgens Deumert is de ontwikkeling van het Afrikaans tot standaardtaal bijgevolg niet reduceerbaar tot de vervanging van het Nederlands door een lage variëteit ervan, i.e. een bepaalde vorm van het Afrikaans die er als het ware sinds honderd jaar van tevoren op lag te wachten.² De taalstratificatie (sociaal, geografisch en etnisch) was volgens Deumert veel complexer.

Er ontwikkelde zich aan de Kaap een breed spectrum van spreekwijzen, die zijn blijven voortbestaan tot aan het begin van de twintigste eeuw. Deze zienswijze wordt gedeeld door Den Besten (1989) en Roberge (1995). Zij beschouwen de standaardisering van het Afrikaans immers niet als een rechtlijnig proces, maar als het samenlopen van meerdere ontwikkelingslijnen en varianten. Hieruit werd op basis van bepaalde sociale en politieke ontwikkelingen aan de Kaap bewust een nieuwe standaardtaal *geconstrueerd* die ten doel had als drager te dienen van bepaalde politieke en sociale idealen, door opvallend te contrasteren met het Standaardnederlands van het moederland (Grebe 2009: 23- 34).

Anders dan de rechtlijnige en betrekkelijk snelle ontwikkelingsgeschiedenis waar de Zuid-Afrikaanse Filologische School (vergelijk noot 2) vanuit gaat, concludeert Deumert op grond van haar onderzoek dat het Afrikaans zich langzamer heeft ontwikkeld dan aanvankelijk werd gedacht. Zij onderzocht een corpus Kaapse teksten (het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie)³ waaruit blijkt dat de variatie zich voortzette tot ver in de 20e eeuw.

Deumert (2004: 221–222) onderscheidt de volgende acht linguïstische variabelen die volgens haar diagnostisch relevant zijn voor een beschrijving van het Afrikaans als een onafhankelijk systeem tegenover het Nederlands:

- i. verlies van woordgeslacht; t.w. het verlies van *het*, tekenend voor de afwezigheid van congruentie tussen het lidwoord of demonstratief, adjectief en onzijdig naamwoord (“variable gender”);
- ii. verlies van persoons- en getalonderscheid in de tegenwoordige tijd van hoofdwkwoorden (“variable verb”);
- iii. verlies van infinitiefslectie (“variable INF”);
- iv. verlies van deelwoordsflectie (“variable PP_T en PP_EN”);
- v. verlies van het imperfectum en generalisatie van het perfectum bij hoofdwkwoorden (“variable TENSE”)
- vi. gebruik van Afrikaanse voornaamwoorden (*ons, hulle, dit, my/sy*) (“possessive”) en betrekkelijk *wat* (“variable pronoun”);
- vii. generalisatie van de om... *te*-infinitief (“variable OM TE”);
- viii. gebruik van *nie-2* (“variable NIE2”);
- ix. gebruik van objects-*vir* (variable VIR).

Tijdens het standaardiseringsproces moest er tussen concurrerende vormen en constructies worden gekozen. Het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie van Deumert laat zien dat er tot in de vroeg twintigste eeuw nog een grote variatie was aan kenmerken die het Afrikaans als verschillend van het Nederlands markeerden. Maar tijdens de periode dat het Afrikaans als drager van het nieuwe nationale gevoel bijgeslepen moest worden, werd er allicht ten gunste van kenmerken beslist die niet noodzakelijk tot een bepaald lect behoorden.

Deze visie van Deumert houdt in dat datgene dat we vandaag de dag als Standaardafrikaans herkennen bewust werd geconstrueerd uit een wijd spectrum van spreekwijzen door taalentrepreneurs⁴ die zich ten doel stelden de ‘eerlijke’ landadel een stem te geven tegenover een hovaardig koloniaal bestel. In het streven naar de constructie van een eigen identiteit heeft ook het Afrikaner nationalisme⁵ een niet onbelangrijk aandeel gehad in de strijd voor de opwaardering van het Afrikaans tot ambtelijke taal.

Deze “Constructie”-hypothese berust empirisch tot op heden alleen op Deumerts onderzoek van het Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie. In wat volgt wil ik naar aanleiding van een andere verzameling vroeg twintigste-eeuwse teksten proberen om Deumerts hypothese kracht bij te zetten.

2. Een vroeg twinigste-eeuws corpus preken

Onlangs ben ik in het bezit gekomen van een verzameling handgeschreven preken van mijn grootvader, een van de eerste predikanten van de Nederduits Gereformeerde Kerk van Zuid-Afrika die in het Afrikaans begon te prediken. Uit een eerste voorlopig onderzoek van dit corpus blijkt dat minstens een deelverzameling van de hierboven vermelde onderscheidende kenmerken van het Afrikaans tot in de eerste kwart van de twintigste eeuw, anders dan in modern Standaardafrikaans, nog niet categorisch was. Er kwam ook een andere verreikende gevolgtrekking uit naar voren. Maar met de onthulling daarvan wacht ik nog even.

Philippus Petrus van der Merwe werd op 3 augustus 1887 geboren op Badsfontein, een boerderij (“plaas”) in de omgeving van Murraysburg midden in de Grote Karoo. Hij overleed 30 augustus 1951. Hij ging eerst naar een zogenaamd plaasschooltje en later naar een school in de belangrijkste plaats van de Karoo, Beaufort-Wes. Omdat hij de jongste zoon was erfde hij geen grond, maar werd hij van huis gestuurd “om zijn geleerdheid te halen”. Hij ging naar het Victoria-Kollege te Stellenbosch waar hij in 1914 afstudeerde aan het Theologisch Seminarium van de Nederduitsch Gereformeerde Kerk. Hij vertrok als proponent naar de toenmalige Oranje-Vrijstaat waar hij op 19 juni 1915 werd geordend en bevestigd als eerste predikant van de gemeente Hobhouse. In 1923 aanvaardde hij een beroep om naar Salisbury in het toenmalige Zuid-Rhodesië te gaan, waarna hij achtereenvolgens in George en Clanwilliam in de Kaapkolonie predikant was. In 1939 ging hij met emeritaat wegens zijn zwakke gezondheid. Hij bleef niettemin actief en betrad de preekstoel in zijn thuis- en omliggende dorpen nog regelmatig.

Het “Hollandse” karakter van het Theologisch Seminarium dat in 1859 in Stellenbosch werd opgericht, was een bastion tegen de voortschrijdende verengelsing, maar terzelfdertijd was men van officiële zijde het Afrikaans nog niet goedgezind. In een publicatie (*Wette(n)) van de Nederduitse Gereformeerde Kerk* (1890: 66) [hierna aangeduid als *Wette*] wordt vermeld: “[D]e Hoofdtal bij het Onderwijs is de Nederduitse.” In een latere uitgave van dezelfde publicatie (1907: 2) werd opgetekend dat predikanten in het vorige jaar was toegestaan ook in het Engels “te prediken waar het bevorderlijk is tot de zaak des Evangelies ...”. In een Afrikaanse uitgave van *Wette* (1933: 56) wordt vermeld: “[D]ie hooftaal by die onderwys is Nederlands of Afrikaans.” Pas in *Wette* (1934: 19) wordt het Afrikaans naast het Nederlands als officiële taal van de Kerk erkend.

Van meet af aan werd een degelijke studie van de “Hollandse taal” en letterkunde vereist. In *Wetten* (1907: 67) werd als vereiste nog gesteld dat men geacht werd door het afleggen van een Admissie-examen “bewijzen te geven van met vrucht onderwijs te hebben genoten in de Nederduitse, Engelsche, Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche Talen, Meetkunde en vakken Driehoeksmeting, Redeneerkunde,

Bijbelsche en Algemene Geschiedenis, bekendheid met de beginselen der Natuurkundige Wetenschappen terwijl de kennis van de Deutsche en Fransche Talen voor den Examinandus eene aanbeveling zijn zal.”

In de beginjaren waren de vergaderingen aan de Kweekskool om de beurt in het Nederlands en Engels, maar vanaf 1918 werd Engels steeds bewuster geweerd en waren er soms meer dan vijf vergaderingen achtereen in het Nederlands. Reeds op 28 Juni 1904 werd tijdens een vergadering van de studentenvereniging *Polumnia* een voorstel aangenomen om “een commissie te benoemen ... om een petitie op te trekken waarin duidelijk uiteengezet wordt, de redenen die ons leiden te besluiten dat de tijd aangebroken is om de Eng. Dienst in de Ned. Ger. Kerk Zondagavonden af te schaffen.”

Toen de eerste proefpreek in 1923 in het Afrikaans werd gehouden, werden studenten vermaand zich tot de Hollandse “taalvorm” te beperken (Kuratorium, Stellenbosse Kweekskool: 36-38). De studenten legden zich hier echter niet bij neer. Mijn grootvader was een van degenen die actief ijverden voor Hollandse taalrechten. Daaronder zag hij Afrikaans als een natuurlijke verlenging van Nederlands. Vanaf het begin preekte hij heel bewust in het Afrikaans in een tijd toen dat nog officieel werd afgekeurd en de Bijbel en het Psalm- en gezangenboek nog in het Nederlands waren. De Afrikaanse vertaling van de Bijbel verscheen pas in 1933. De vroegste preek van mijn grootvader die in mijn bezit is, dateert van 7 oktober 1907. Hij moet toen pas zijn admmissie-examen hebben afgelegd.

Uit wat bekend is van Philipus Petrus van der Merwe, blijkt ontegenzeggelijk dat men hem zou kunnen beschouwen als behorend tot de hoog opgeleide professionele klasse waaruit volgens Deumert de agenten voortkwamen die uit een complex sociolinguïstisch dialectcontinuüm meehielpen aan de constructie van de opkomende nieuwe norm (Afrikaans) door het heel bewust te schrijven (en te preken). Volgens Deumert (2004: 257) heeft deze opkomende professionele klasse het Afrikaans naast het Nederlands in geschreven teksten gebruikt en een scherp onderscheid tussen de twee normensystemen gehandhaafd. Hun taalgedrag zou dus inderdaad als diglossisch kunnen worden beschouwd. Mijn grootvader zou bijgevolg bepaalde taalvormen als neerlandismen moeten hebben herkend door zijn vertrouwdheid met de Nederlandse norm. Hij kon dus vast en zeker ook moeiteloos heen en weer schakelen tussen de opkomende norm (Afrikaans) en het Nederlands. Hieruit volgt dat hij er heel bewust naar moet hebben gestreefd zo goed mogelijk Afrikaans te schrijven.

Het corpus preken van mijn grootvader bestaat uit ongeveer driehonderd middendoor gesneden “Exercise Books”. Ieder boekje bevat twee à drie handgeschreven preken. Om het onderzoek enigszins af te bakenen heb ik besloten aanvankelijk alleen de preken tussen de jaren 1907 – 1920 te vergelijken met de preken uit de jaren veertig.

Hieronder wordt verslag gedaan van een vooronderzoek waarin de vijf oudste preken tussen de jaren 1907 en 1916⁶ linguïstisch onder de loep worden genomen. De bevindingen die hieruit naar voren komen, worden vergeleken met de bevindingen uit de vijf laatste preken van 1940.⁷

3. Het taalgebruik

Vooraleer verslag te doen van een variationele analyse zijn enkele algemene opmerkingen over het taalgebruik in de preken in het algemeen toch geraden.

Bij een eerste lezing van de preken was de overheersende gewaarwording die van verrassing – Opa schreef al behoorlijk Afrikaans! Toch als men wat scherper kijkt, is de Nederlandse schering duidelijk:

1. bepaalde werkwoordstammen (i.e. het invariabele werkwoord in het Afrikaans) en het gebruik van gemarkeerde infinitiefvormen waren nog niet in overeenstemming met de toestand in modern Standaardafrikaans;
2. het woordgebruik was in bepaalde opzichten ook nog opvallend Nederlands-gekleurd; en
3. al was het voornaamwoordelijk systeem reeds gestabiliseerd, er waren toch enkele in het oog springende uitzonderingsgevallen.

3.1 De werkwoordstammen en de infinitief

Zes werkwoordstammen zijn systematisch anders dan in het moderne Standaardafrikaans (Afrikaanse vormen tussen haakjes): behoer (*behoort*), breng (*bring*), denk (*dink*), geloof (*glo*), uitnodig (*uitnoui*) en wenk (*wink*). Ook het imperfectum van het werkwoord worden is nog algemeen gebruikelijk, maar hij wisselt het toch af met *is* dat in Standaardafrikaans de norm is: *werd gedaan/is gedaan, werd verban/is verband, werd verkog/is verkoop* – let ook op de verbogen deelwoorden. Andere imperfectumvormen zijn: *bleef, skreef* en *kog (vrijgekogte)* die allemaal uit het moderne Afrikaans zijn verdwenen. Mijn opa gebruikte verder ook de vormen *dog/dag* en *wis* en *sloeg*, die ook nu nog, maar wel minder gebruikelijk, in modern Standaardafrikaans voorkomen.

In de preken van 1940 zijn van de hierboven genoemde werkwoordstammen alleen *bring* en *uitnodig* nog te vinden. Van de imperfectumvormen komen *wis* en *dag* nog sporadisch voor.

In Grebe (1997: 252 e.v. & 2004: 71 – 72) en Malherbe (1917: 54-56) werd al gewezen op de uitzonderingscategorie werkwoorden *gaan, staan, slaan, sien* – in het corpus preken werden geen gevallen van wisseling bij *doen* opgetekend. Deze werkwoorden

hebben vroeger variante vormen gehad die teruggaan op de enkelvoudsvormen van de tweede- of derdepersoon die alleen als persoonsvormen en nooit als infinitieven werden gebruikt. In de onderzochte preken komen inderdaad ook enkele gevallen voor van persoonsvormen op *-t* (*siet* en *slaat* konden worden opgetekend), maar de vormen op *-n* worden consequent als infinitiefvorm gebruikt. Hiermee hangt waarschijnlijk het gebruik samen van de vormen *skeie*, *getuië*, *beginne*, *betreë*, *bidde* (*laat ons bidde*) die in de preken hoofdzakelijk als infinitiefvormen worden gehanteerd. Een enkele keer worden ze ook als persoonsvorm gebruikt.

Er is geen bewijs meer van het gebruik van gemarkeerde infinitiefvormen bij de uitzonderingscategorie van werkwoorden in de laatste vijf preken uit 1940. Persoonsvormen op *-t* komen dan niet meer voor. Enkele gevallen van werkwoordstammen die teruggaan op infinitieven of meervoudsvormen van het werkwoord, kwamen nog wel voor: één geval van *moet ... behaë en om te buië* en een enkel geval van *sal beginne* konden worden opgetekend. Uit de preken valt niet op te maken of het hier om gemarkeerde infinitiefvormen ging.

3.2 Neerlandismen

Voorafvallend was de hoge frequentie van wisselvormen als: *onuitsprekelyk(e)*, *vreeslyk(e)*, *dagelyks(e)*, *verskrikkelike*, *begrijpelyke*, enz. waar de moderne vormen ingekort zijn tot vormen zonder de laatste vet gedrukte *e*, bijvoorbeeld: *vreeslike*. Het handhaven van tussenklanken blijkt onder andere ook uit varianten als: *ergens/nergens*, *genagel*, *gevlugeld*, *jegens*, *raadsel*, *segel*, *segen*, *slagregens*, *spiegel*, *teugel*.

Ook nog op lexicaal niveau vielen de volgende vormen op die niet meer gebruikelijk zijn in het hedendaagse Afrikaans – moderne vormen tussen haakjes: *also* (*so*), *behoef* (*hoef*), *effen* (*effe/effens*), *er* (*daar*), *heden* (*deesdae*), *iemands lieflyng* (*iemand se lieflyng*), *lang* (*lank*), *meer dan* (*meer as*), *oewgawe* (*oorgawe*), *Rode See* (*Rooi See*) *regvaardig* – gebruik t.o.v. *het Opperwezen* (*regverdig*), *soals/als* (*soos*), *somaar* (*sommer*), *uitrooi* (*uittrek*), *haar vader en die syne* (*haar vader-hulle*), *varken* (*vark*), *voor* (*vir*), *vooral* (*veral*), *worm* (*wurm*), *zolang* (*solank*).

Neerlandistische zinswendingen die vreemd aandoen in modern Standaardafrikaans, komen ook voor: *hoor na die antwoord; word die heerlykheid van daardie skat u geskilder, en die geluk u geteken; ek sal self u die weg daarheen wees*.

Dit gebruik van neerlandistische woordvormen en zinswendingen is aanmerkelijk afgenomen in de preken uit de jaren veertig van de twintigste 20ste eeuw. Op lexicaal niveau konden alleen nog gevallen van *meer dan*, *somaar* en één geval van *in die lewes van die syne* worden opgetekend. Er konden geen gevallen meer van intervocalische consonanten worden genoteerd die in modern Standaardafrikaans

niet meer voorkomen. Enkele gevallen van gehandhaafde vocalismen komen wel nog voor, namelijk *daelik*, *menseliks*, *vleselik*, *werkelik*.

3.3 Het voornaamwoordelijk systeem

Alhoewel het Afrikaanse voornaamwoordelijk systeem reeds volledig schijnt te zijn gestabiliseerd,⁸ zijn er in de prekenbundel nog enkele gevallen van afwisseling:

- **Verwijzen naar het Opperwezen**

Als er naar het Opperwezen wordt verwezen, lijkt het Afrikaanse systeem niet deftig genoeg te zijn en wordt er teruggevallen op het Nederlandse systeem:

Hom > *Hem*

Hulle (b.vnw.) > *Hun*

Er werden geen gevallen van *Hulle/Zij/Ze* in subjectpositie gevonden.

Hetzelfde gevoel van piëteit verklaart waarschijnlijk ook het gebruik van *seun* als er naar gewone onvolwassen mannen wordt verwezen, tegenover het gebruik van *Soon* in: *de Soon van God*; *die Verlore Soon* (zoals in de Bijbelse gelijkenis).

In de laatste preken zijn de vormen *Hem* en *Hun* helemaal afwezig en worden de moderne vormen *Hom*; *Hul/Hulle* en *Seun* gebezigd.

- **Het possessief *ons***

In modern Standaardafrikaans is er maar één vorm voor eerste persoon meervoud: *ons*. In niet-standaardvariëteiten van het Afrikaans wordt er ook soms onderscheid gemaakt tussen de persoonsvorm *ons* en de possessieve vorm *onse*. Er werden 95 gevallen van eerste persoon possessief opgetekend: 56 gevallen van *ons* en 39 gevallen van *onse*. Bij nader onderzoek bleek het samenvallen van de 56 gevallen van *ons* in de data met het Afrikaanse systeem toevallig te zijn omdat het onderscheid tussen *ons* en *onse* in de vroege preken volledig berust op het twee-klasesysteem van Nederlandse naamwoorden. Dit onderscheid wordt in de laatste preken niet meer gehandhaafd.

- **De genitiefconstructie**

In modern Standaardafrikaans is het genitiefpartikel *se* gegeneraliseerd, ongeacht of het naamwoord naar een mannelijk, vrouwelijk of niet-menselijk substantief verwijst:

die man/Jan/die predikant se bevele
die vrou/San/die onderwyseres se opdragte
Vandag/die land/die afgelope jare se weer

In de oudste preken wordt er consequent onderscheid gemaakt tussen de natuurlijke geslachten en wordt er zelfs enkele malen ogenschijnlijk rekening gehouden met het grammaticale woordgeslacht in het Nederlands:

die vader se verlangens
die gelowige se vertwyfeling
die dogter/moeder haar smarte
die see haar geruis/die eensaamheid haar verlangens

Naast gebruikelijke vormen in Afrikaanse kanseltaal en in gebeden: *Gods genade* en *om Jesus wil* werd ook twee keer *iemand's liefing* gevonden.

In de preken uit 1940 was er echter geen spoor van deze oude genitiefconstructies meer terug te vinden - *se* als genitiefpartikel bij de derde persoon was reeds volledig gegeneraliseerd.

3.4 Samenvattend

Wat zijn algemene taalgebruik betreft, toont de prekenbundel ontegenzeggelijk aan dat mijn grootvader zich in de loop van meer dan dertig jaar steeds bewust rekenschap gaf van wat hij als goed Afrikaans beschouwde en dat hij zijn taalgebruik doelbewust heeft aangepast en dienovereenkomstig heeft bijgeschaafd. Op enkele plaatsen in preken uit de eerste jaren die later werden opgediept om ze elders weer uit te spreken (telkens aangeduid met een bijkomende datum) werden overigens correcties in de tekst aangebracht. Tekenend zijn de volgende voorbeelden uit de preek die voor het eerst werd gehouden te Hobhouse 19.9.1915 en later weer te Clanwilliam op 5.2.1938.

1. (...) maar hierdie skat en die onuitroeibaar^{baar} verlange van die menslik^{like} hart daarna laat die mens niks, solange^{ke} as die weg daartoe geslotegesluit isnie.
2. ^{Om}Hierdie weg te vind is ^{onse}ons^{ms} diepste behoefte; so getruie^{tuig} die begeertes en die diepgevoele^{de} behoeftes van die menslike^e hart.
3. (...) daar is nie 'n weg vir die sondaar om van sij sondeskuld bevrij te word ^{nie}dan^{ns} alleen deur die onbegrijpetike^{like} liefde van Jesus Xtus.

4. De linguïstische variabelen

Op grond van een verkennende lezing van de preken uit de jaren 1907–1920 werden drie linguïstische variabelen geselecteerd:

- de attributieve adjectiefverbuiging;
- het negatiesysteem;
- de infinitief-zin.

Deze selectie werd gemaakt omdat uit de preken bleek dat het verbale systeem van het moderne Afrikaans reeds volledig was gestabiliseerd: geen persoonscongruentie of systematische infinitiefflectie; verlies van deelwoordflectie; verlies van imperfectum en een wellicht voortschrijdende generalisatie van het perfectum bij hoofdwerkwoorden (op enkele uitzonderingen na). Ook het Afrikaanse voornaamwoordelijke systeem lag in principe reeds vast; alleen voornaamwoorden die naar de christelijke drie-eenheid verwijzen, vormden hierop een uitzondering. Zo bleven er dus nog een morfo-lexicale variabele (de attributieve adjectiefverbuiging) en twee morfo-syntactische variabelen over die nog enigszins onvast waren.

Door deze variabelen aan de hand van het taalgebruik van een bewuste taalentrepreneur over een tijdperk van dertig jaar aan linguïstisch onderzoek te onderwerpen, zal nu worden getracht iets van het door Deumert veronderstelde proces van bewust construeren bloot te leggen. Dit dient beschouwd te worden als onafhankelijke ondersteuning van Deumerts hypothese van Standaardafrikaans als een vroeg twintigste-eeuwse constructie.

4.1 Verlies van woordgeslacht: attributieve adjectiefverbuiging

Alhoewel uit het preken corpus blijkt dat woordgeslacht geen variabele kenmerk van Vroegafrikaans meer was, bleek het verval van het twee-klassensysteem van het Nederlands tot onvastheid en variatie bij het attributief gebruikte adjectief te hebben geleid.

De verbuiging van het attributief gebruikte adjectief wordt in het Nederlands bepaald door woordgeslacht, bepaaldheid en getal. Met de geleidelijke teloorgang van het grammaticale woordgeslacht bestond een centrale voorwaarde voor adjectivische verbuiging niet meer. Anders dan verwacht, is er in het Standaardafrikaans niet voor gekozen gewoon de oppervlakteweergaven van een ondoorzichtig geworden systeem te regulariseren (i.e. altijd \emptyset of altijd $-e$), maar werd het adjectiefparadigma geherstructureerd. Doorslaggevend waren niet langer de morfo-syntactische eigenschappen, maar de lexicale vorm van het adjectief. Polysyllabische en morfologisch complexe adjectieven (met uitzondering van die welke uitgaan op $-er$ of $-el$) krijgen categorisch $-e$. Monosyllabische

adjectieven zijn onverbogen tenzij hun Standaardafrikaanse stam het resultaat is van diachronische fonologische processen als t-apocope, intervocalische consonantdeletie of stemlooswording (*sag/'n sagte bed; goed/'n goeie mens; blind/'n blinde akteur; enz*). Zodoende bleef het verbogen adjectief intact als algemene klasse, maar met een opvallende uitzonderingscategorie.

In Tabel 1 (1907-1916) en Tabel 2 (1940) hieronder wordt de analyse van de data kwantitatief weergegeven. Om te bepalen in welke mate het nieuwe systeem van adjectiefverbuiging reeds gevestigd was, werden in navolging van Deumert alleen die linguïstische contexten geteld en geanalyseerd waarin de Afrikaanse verbuiging van de Nederlandse zou verschillen. Ter illustratie kunnen de volgende voorbeelden gelden (√ = geteld; x = niet geteld):

Afrikaans	Nederlands
Data: √die warme golfstroom Stdafr.: die warm golfstroom	de warme golfstroom
Data: √'n goeie lewe Stdafr.: 'n goeie lewe	een goed leven
Data: √die bereikbaar voorbeeld Stdafr.: die bereikbare voorbeeld	het bereikbare voorbeeld
Data: x'n beter lewe Stafr.: 'n beter lewe	een beter leven

Het resultaat van de analyse zoals opgesomd in Tabel 1 hieronder verschilt enigszins van die van Deumert (2004: 173).⁹ Het verschil is misschien niet zo vreemd. Deumert heeft een veel omvangrijker databestand van 136 individuele schrijvers wier 350 brieven bijna 130 000 woorden behelzen. In ons geval hebben we maar één schrijver en één constant genre – de preek. Nochtans zijn er opvallende overeenkomsten:

- de polysyllabische adjectieven die categorisch in het Afrikaans verbogen zijn, komen het meest overeen met het systeem van modern Afrikaans; zij het in veel mindere mate dan in Deumerts Corpus Kaaps-Hollandse Correspondentie;
- de categorie onverbogen adjectieven wijkt het verst af van het nieuwe systeem zoals ook uit Deumerts analyse blijkt.

Tabel 1: De ontwikkeling van een Afrikaans systeem van attributieve adjectiefverbuiging vóór 1920

	Totaal generaal (n =)	Aantal Afr. vormen	Verschiltotaal (√-vormen)	Afr. vormen als % van verschiltotaal
Monosyllabische adj. (Categorisch -ø)	86	7	40	17,5%
Monosyllabische adj. (Categorisch -ə; <i>goed-goeie</i>)	73	10	26	38,4%
Polysyllabische adj. (Categorisch - ə)	313	15	34	44,1%
Adje. eindigend op - ər (Categorisch - ø)	41	12	37	32,4%

Tabel 2: De ontwikkeling van een Afrikaanse systeem van attributieve adjectiefverbuiging rond 1940

	Totaal generaal (n =)	Aantal Afr. vormen	Verschiltotaal (√-vormen)	Afr. vormen als % van verschiltotaal
Monosyllabische adj. (Categorisch -ø)	55	27	32	84,4%
Monosyllabische adj. (Categorisch -ə; <i>goed-goeie</i>)	92	7	9	77,8%
Polysyllabische adj. (Categorisch - ə)	395	31	38	81,6%
Adje. eindigend op - ər (Categorisch - ø)	41	34	41	82,9%

Veel opvallender dan de overeenkomsten tussen Tabel 1 en Deumerts analyse, zijn echter de verschillen tussen Tabel 1 en Tabel 2, maar in de tijd schelen de twee tabellen dan ook weer ongeveer dertig jaar; dertig jaar waarin de standaardisering zich snel ontwikkelde en het Afrikaans steeds meer hogere functies verwierf. Waar uit Tabel 1 duidelijk blijkt dat er bij de attributieve adjectiefverbuiging nog

een toestand van grote onzekerheid heerste, was de toestand rond 1940 duidelijk veel vaster geworden. In modern Standaardafrikaans is de regularisering van het systeem overigens nog steeds niet afgelopen.¹⁰

4.2 Het negatiesysteem

In het Afrikaans wordt een zin of zinsdeel ontkend door de zogenoemde NEG-operator (*nie-1*) en een begeleidend clausfinale bereikindicator (*nie-2*). De locus van negatie is in de NEG-operator gelegen en kan onder bepaalde omstandigheden zonder *nie-2* optreden. De syntactische positie van de operator (*nie-1*) is evenals in het Nederlands binnen het werkwoordstuk. Zoals ook in het Nederlands kunnen negativeringsadverbia (bv. *geen, niks, niemand, nooit*, enz.) ook als operator optreden. *Nie-2* verschijnt altijd in clausfinale positie en is optioneel na clausfinale negativeringsadverbia.

4. Die pendeltuig kon *nie-1* gelanseer word *nie-2*.
5. Die hond blaf *nie-1*.
6. *Niks-1* het gebeur *nie-2*.
7. Dit is *niks/niemand/nêrens-1 (nie-2)*.

In de oudste preken kwamen 217 gevallen van negatie voor. In geen van deze zinnen vult de NEG-operator de clausfinale positie, zodat in al die 217 zinnen een *nie-2* in clausfinale positie in modern Standaardafrikaans verplicht is. In 32 gevallen ontbreekt *nie-2*, zodat het negatiesysteem dus reeds voor 85% in overeenstemming is met het systeem in hedendaags Standaardafrikaans. Anders gesteld: er is maar een afwijking van 15%.

Dit strookt in grote trekken met Deumerts (2004: 202 e.v.) bevindingen. In de 185 gevallen waarin *nie-2* in de oudste preken voorkomt, wordt het volkomen in overeenstemming met de grammaticaregels van het Standaardafrikaans gebruikt, maar het is nog niet categorisch. Ook is de neiging het grootst om *nie-2* weg te laten in die gevallen waarin er meerdere tussenliggende constituenten zijn en in het bijzonder als *nie-2* volgt op een complexe ingebedde claus. Voorbeelden uit de data zijn de volgende:

8. *Hij wijs **nie** alleen die weg aan almal wat tot Hem as die grote Profeet en Leraar opsien wat hulle in Sij woord onderwijs \emptyset .*
9. *Ons het gesien... dat **nie** 'n haar van ons hoofkan val sonder die wil van onse hemelse Vader (\emptyset); en dat Hij **niks** so bestier dat dit **nie** tot ons eenwige bestwil is \emptyset , ons deur*

die Heilige Gees verseker van die ewewige lewe en ons gewillig en bereid maak om vir Hem te lewe.

Evenals in het geval van de attributieve adjectiefverbuiging, laten de vijf preken uit de jaren 1940 wat betreft het gebruik van negatie, een sprong vooruit zien. Mijn opa schoot telkens in de roos — de 173 negatieschoten waren allemaal voltreffers gemeten naar het hedendaagse Afrikaans!

4.3 De infinitiefzin

Het Nederlands kent drie typen infinitieve clausen: de kale infinitief (10), de korte infinitief (11) en de lange infinitief (12). De lange infinitief is alleen verplicht in constructies waar de infinitieve frase òf het kernnaamwoord nader beschrijft - predicatief naamwoordelijk gezegde (12a), òf een duidelijk doel aanduidt (12b).

10. Slapen is gezond.
11. Laura was van plan met haar moeder te reizen.
12. a. Dit is een dag om van te genieten.
b. Ik ga naar huis om uit te slapen.

Het Afrikaans heeft de lange infinitief gegeneraliseerd (13) behalve in bepaalde formele constructies met *skyn*, *blyk*, *meen* en *wens* (Ponelis 1979: 248) en in sommige idiomatische uitdrukkingen (vgl. Raidt 1983: 177 e.v.). Samen met bepaalde modale hulpwerkwoorden, bijvoorbeeld *behoort*, *hoef* en *duif*, en samen met bepaalde schakelwerkwoorden, bijvoorbeeld *probeer*, *begin*, *basta*, enz. worden er constructies met *te*-infinitieven gebruikt (Ponelis 1979: 432; Donaldson 1993: 274- 278; Robberts 1997: 89). Kale infinitieven komen wel voor in subjectspositie, maar kunnen in het Afrikaans ook door lange infinitieven worden vervangen (14).

13. Laura was van plan om met haar moeder te reis.
14. Slaap is gezond. – Om te slaap is gezond.

De generalisatie van de lange infinitief in acrolectische variëteiten van het Kaaps-Hollands gaat terug op inherente eigenschappen van metropolitaanse structuren. In gesproken informele registers van het Nederlands kan de lange infinitief de korte geredelijk vervangen.

Uit het corpus vroege preken werden 115 infinitieve constructies opgetekend. Hiervan werden 53 gevallen geïdentificeerd waar *om...te* in het Nederlands niet verplicht is, maar wel zou kunnen voorkomen (constructies met predicatieve naamwoordelijke

gezegdes en bijwoordelijke bepalingen van doel werden van de analyse uitgesloten). In iets minder dan de helft (26 = 49%) van deze infinitieve clausen werd de complementeerder *om* in combinatie met *te* gebruikt.

Zoals eerder vermeld, zijn er constructies in het Afrikaans mogelijk waarin de lange infinitief niet voorkomt – formele constructies met *skyn*, *blyk*, *meen* en *wens* en combinaties met bepaalde modale werkwoorden zoals *durf*. Alleen een enkel geval (15) met *wens* kon worden gevonden. Ook het werkwoord *begin(ne)* vertoont variatie (16) in Afrikaans. Er werd één voorbeeld (16a) gevonden.

15. *God wens ons nie verlore te gaan nie.*
16. a. *Sy het bitterlik **beginne ween**.*
 - b. *Dié môre vroeg het dit *begin te reën*.*
 - c. *Dié môre vroeg het dit *begin om te reën*.*

Het kan geen verrassing meer zijn: mijn grootvader heeft zich in 1940 het Afrikaanse systeem van de infinitiefsconstructie bijna helemaal meester gemaakt. Van de 85 infinitiefsconstructies die werden gevonden, waren er 53 gevallen waarin *om* in het Nederlands niet verplicht zou zijn maar wel zou kunnen voorkomen. Van deze 53 volgden 50 (94.3%) het Afrikaanse grammaticale patroon van categoriaal *om te*. Er kwamen twee gevallen voor van *om te* samen met het werkwoord *skyn* en drie samen met de werkwoorden *(be)hoef* en *durf*. Deze gevallen van *te*-infinitieven zijn steeds uitzonderingen op de generalisatie van *om te* in het formele register van hedendaags Afrikaans.

4.4 *Samenvattend*

Terwijl uit de prekenbundel blijkt dat de regularisering van het werkwoordsysteem en de opheffing van het tweeklassensysteem van naamwoorden in de eerste jaren van de twintigste eeuw reeds waren voltooid, was er nog een grote onvastheid wat betreft de verbuiging van attributieve adjectieven, en ook onvastheid bij twee syntactische constructies. Maar toen de twintigste eeuw het midden naderde, zijn ook die kenmerken zich gaan stabiliseren.

5. *Conclusie*

Het taalgebruik in de prekenbundel van mijn grootvader geeft steun aan Deumerts hypothese dat het Standaardafrikaans in hoge mate een constructie is die we te danken hebben aan taalentrepreneurs. Voorts blijkt dat het proces tot in de twintigste eeuw duurde. Ik heb er ook op gewezen dat mijn grootvader in zijn tijd een hoogst

geleerd man moet zijn geweest en dat hij goed onderlegd was in het gebruik van de Nederlandse grammatica; afwijkingen die in zijn preken voorkomen geven daar blijk van. Als activist die op zijn tijd vooruitliep en die vond dat het Afrikaans goed genoeg was om Gods Woord van de kansel te verkondigen, begaf hij zich soms wel op ongebaande en onzekere wegen. In de loop van meer dan dertig jaar lukte het hem echter wel om met vastere tred vooruit te komen. Zijn Afrikaans van omstreeks 1940 was in de loop der jaren flink gevorderd en had als bewuste constructie vastere grond gevonden (vergelijk de opmerking in §3.4 hierboven).

Betekent dit nu dat hij in het begin niet wist wat wel of niet Afrikaans was? Jawel, dat wist hij zeker. Hij was immers een zoon des lands en groeide op tussen mensen die gewoon een Afrikaans patois spraken en in de alledaagse omgang geen Nederlands meer gebruikten.

Maar hij was juist van huis gestuurd om ‘zijn geleerdheid’ in het Boland te gaan halen. In het Stellenbosch van die tijd heerste een geest van nationalistische ontvoogding ten opzichte van zowel het Nederlands als het Engels (vergelijk § 3 hierboven). Hierin stond het Afrikaans centraal. Maar wat dat in linguïstische termen precies betekende was nog geen uitgemaakte zaak.

Door gebruik te maken van een hiërarchische clusteranalyse heeft Deumert (2004: 221- 257) drie hoofd- sociolinguïstische Kaaps-Hollandse variëteiten geïdentificeerd: een acrolectisch Kaaps-Hollands Vernaculair, een mesolectisch Kaaps-Hollands Vernaculair en de opkomende nieuwe standaardnorm. Als idee bestond de nieuwe norm Afrikaans vast en zeker: het was een variëte “vorm van Hollands” en drager van een bepaald nationalistisch idee. Het werd ook wel door velen gesproken, maar steeds in verschillende gedaantes die op een variatiecontinuüm lagen ergens tussen de hoge en lage variëteiten van het Nederlands, met een veelheid aan variëte vormen, afhankelijk van het domein, en tevens bepaald door sociale kenmerken als klasse, etniciteit en ras.

Als taalactivist die zich bewust de rol van taalentrepreneur toe-eigende toen hij in het Afrikaans begon te preken, in een tijd waarin studenten aan het Seminarium Stellenbosch nog werden vermaand zich tot de “Hollandse taalvorm” te beperken, wist mijn grootvader nog niet goed hoe zich ten opzichte van het variatiecontinuüm en bepaalde variëte vormen te oriënteren. Dit loste hij voor zichzelf en zeker ook voor anderen op door het woord te prediken in een taal die zich gestaag in de richting van het Standaardafrikaans ontwikkelde.

Naar ik meen dient dit voorbeeld van een persoonlijk stukje taalgeschiedenis beschouwd te worden als onafhankelijk positieve evidentie voor Deumerts hypothese.

Bibliografie

- Blount, B.G. & Sabches, M. (Eds.).** 1977. *Sociocultural Dimensions of Language Change*. New York: Academic Press.
- Carstens, W.A.M.** 1991. *Norme vir Afrikaans. Enkele riglyne by die gebruik van Afrikaans*. Pretoria: Academica.
- Den Besten, H.** 1989. From Khoekhoen foreigntalk via Hottentot Dutch to Afrikaans: the creation of a novel grammar. In: Pütz, M. & Dirven, R. (eds.). 207-249.
- Deumert, A.** 2004. *Language Standardization and Language Change. The dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Donaldson, B.C.** 1993. *A Grammar of Afrikaans*. Berlyn: Mouton de Gruyter.
- Grebe, H.P.** 1997. *Die historiografie van Afrikaans in heroënskou*. Pretoria: Universiteit van Pretoria (ongepubliseerde D.Litt.-proefskrif).
- Grebe, H.P.** 2004. Onder de stolp van de tijd vandaan: een voorstudie naar de standaardisering van Afrikaans. In *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 11 de jaargang, nr. 1: 65-81.
- Grebe, H.P.** 2009. 'De taal is gans het volk – taalstandaardisatie en de constructie van identiteit'. *Internationale Neerlandistiek*, 4 (1): 21- 34.
- Kuratorium (Kweekskool, Stellenbosch).** 1995. *Eeufoesuitgawe van die Kweekskool, Stellenbosch 1859-1959*. Kaapstad: N.G. Kerk-Uitgewers.
- Malherbe, D.F.** 1917. *Afrikaanse Taalboek: praktiese wegwijser bij die vernaamste moeilikhede in verband met die Afrikaanse grammatika*. Bloemfontein: De Nationale Pers Beperkt.
- Mesthrie, R.** 1995. *Language and Social History: Studies in South African Sociolinguistics*. Kaapstad: David Philips Publishers.
- Nederduitsche Gereformeerde Kerk.** 1890; 1907. *Wetten en bepalingen voor het bestuur der Nederduitsche Gereformeerde Kerk in Zuid-Afrika*. Kaapstad: Het Kerke(lijk) Kantoor.
- Nederduitse Gereformeerde Kerk.** 1933. *Wette en bepalinge vir die bestuur van die Nederduitse Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika*. Kaapstad: Aan die Kerkkantoor.
- Nederduits Hervormde of Gereformeerde Kerk.** 1934. *Wette en bepalinge vir die regering van die Nederduits Hervormde of Gereformeerde kerk van Suid-Afrika*. Pretoria: Wallachs Beperkt.
- Ponelis, F.A.** 1979. *Afrikaanse Sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.
- Ponelis, F.A.** 1993. *The Development of Afrikaans*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Pütz, M. & Dirven, R.** 1989. *Wheels within wheels*. Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris: Peter Lang.
- Raidt, E.** 1968. *Geskiedenis van die Byvoeglike Verbuiging in Nederlands en Afrikaans*.

Kaapstad: Nasou Beperk.

Raidt, E. 1983. *Einführung in Geschichte und Struktur des Afrikaans*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Robberts, K. 1997. *Non-finite Verbal Complements in Afrikaans. A comparative approach* [HIL dissertation 33]. Den Haag: Holland Academic Graphics.

Roberge, P.T. 1995. The formation of Afrikaans. In: Mesthrie, R. pp. 68-87.

Ruben, J. 1977. New insights into the nature of language change offered by language planning. In: B.G. Blount & M. Sabches (red.). pp. 253-270.

Noten

1. In gemeenschappen waar decreolisering mogelijk was, ontstaat er een spectrum van linguïstische variatie: *basilect*- een intertaalvariëteit die het verst verwijderd is van de doeltaal; *acrolect* – een variëteit die wezenlijk hetzelfde is als de doeltaal afgezien van misschien het accent en enkele grammaticale verschillen; *mesolect* – een variëteit ergens tussen deze twee polen, maar meestal steeds erg variabel en onvast.
2. Volgens de zogenaamde Zuid-Afrikaanse Filologische School is de standaardisering van het Afrikaans het resultaat van codificering en uitbreiding van een reeds bestaande en relatief uniforme vernaculair/koiné die reeds in 1775 stabiliseerde (Vgl. Raidt 1991: 174). Deze koiné zou dan door natuurlijke taalveranderingsprocessen zijn gegroeid uit zeventiende-eeuws Nederlands/Hollands en vertegenwoordigde de lage variëteit binnen een toestand van diglossie.
3. Het corpus behelst 350 brieven van 136 individuen en bestrijkt de jaren 1880 – 1910. Vergelijk verder Deumert (2004: hoofdstuk 3).
4. Deze term werd door Rubin (1977) gemunt en verwijst naar de agenten van taalstandaardisatie die uit het heteroglossische variatiespectrum van de taalmarkt proberen 'gemeenschapsstemmen' tot stand te brengen.
5. Zie Deumert (2004: hoofdstuk 4).
6. Hobhouse, 7.10.07; ??.15(dag en maand niet vermeld); 19.09.15; 06.08.16; 1.10.16.
7. Beaufort-Wes, 27.01.40; 28.01.40; "Biduurtoesprake". 17.02.40; 02.05.40.
8. Vergelijk Deumert (2004: 179–196) voor een uiteenzetting van de verschillen tussen het Afrikaans en het Nederlands.
9. Bij Deumert is het percentage Afrikaanse vormen veel hoger uitgevallen.
10. Vergelijk Carstens (1991: 81) en Ponelis (1993: 366). Voorts verschillen Ponelis (1993: 366), Donaldson (1993: 166) en Raidt (1968: 107-108; 1983: 144) over monosyllabische adjectieven die uitgaan op een nasaal gevolgd door een g.